

EMLÉKKÖNYV
HELLER BERNÁT

PROFESSZOR
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAJÁRA

BARÁTAI, TISZTELŐI ÉS TANÍTVÁNYAI KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE
DR. SCHEIBER SÁNDOR

BUDAPEST, 1941.

GOLDZIHHER IGNÁCZ ÉS A NÉPRAJZ.

— A Magyar Néprajzi Társaság 1922. november 29.-iki ülésén elmondott emlékebeszéből. —

HELLER BERNÁT.

Magyar dicsőségünknek, gyásznak kódébe messi szállt magyar dicsőségünknek fia, neveltje, részese és munkása Goldziher Ignác professzor „Boldogtalannak mondhatjuk azt az embert, aki a maga országának leszállásában és estében születtetik és nem virágjában”. Ebben a panaszos lemondásban csendül ki a XVII. század legnagyobb magyarjának, a költő Zrinyi Miklósnak elmélkedése a szerencséről, szerencsétlenségről. Ebben a boldogtalanságban osztozott az a férlíú, aki emlékének a Magyar Néprajzi Társaság ma kegyelettel áldoz. Goldziher Ignác professzor a szabadságharc elbukttát követő évben született. Megízlelte ezt a boldogtalanságot, de mennyivei súlyosabb az a boldogtalanság, melynek mérgező ízével ajkán megvált ettől az élettől, megérvén Magyarország legkegyetlenebb megaláztatását, legmélyebbire süllyedését. Ámde életének vértől piros hajnala és gyásztól fekete alkonya közé esik nemzetének dicsősége, saját pályájának felhőkön keresztül törő verőfénye.

Alles geben Götter die unendlichen

Ihren Lieblingen ganz

Alle Freuden die unendlichen

Alle Schmerzen die unendlichen ganz.

Mérhetetlen volt életének a megpróbáltatása, mérhetetlen az áldása. Gyermekeveit akkor élte, mikor a nemzet Vörösmartyt, Széchenyit gyászolta s már megértette; ifjúságát, mikor a nemzet Deákot, Eötvöst, Aranyt, Madáchot még bírta s már megbecsülte.

Nekünk a XIX. század az, ami Athénnek Perikles kora, Rómának Augustus uralma, a franciáknak a nagy század, a németeknek a weimari évtizedek. Ebbe a korba tartozik, ehhez a korhoz illik, ehhez a korhoz közrehatott Goldziher Ignác prof. Ennek a kornak legnemessebbjei boldogították barátságukkal. Pályájának elején ott áll mint vates Eötvös József báró, egy Teiresiasnak jövőbe hatoló szemeivel meglátva az ifjúnak dicső pályáját s egy Maecenasnak megértő lelkével egyengelvén azt.

Goldziher Ignác korán készül hivatására. Még csak 12 éves, mikor megjelenik kis könyve az imákról, bámulatos olvasottságra valló könyvecske; még csak 16 éves, amikor Hazánk és a külföld őt, mint fiatal orientálistát bemutatja a magyar olvasóknak; 20 éves, amikor a lipcei egyetem fölavatja doktorrá; 21 éves, amikor a budapesti egyetemnek magántanára és 25 éves, mikor a Magyar Tudományos Akadémiának tagja. Itthon soká úgy látszott, hogy nyelvésznek és mythoskutatónak indul. Csak egy-két évtized multávi határozódik és határozódik el munkaköre a vallástörténelem s kiváltkép az iszlámtudomány

művelésében. Ma Griffinnivel az európai tudós világ benne látja il creatore del' islamologia scientifica-t. az iszlámtudomány megteremtőjét.

Lassú, vagy — sokkal helyesebben — folytonos fejlődése nem határozatlanságnak tudható be, hanem fogékonysága hatalmának, érdeklődése sokoldalúságának, egyetemességének. A nyelvnek, irodalomnak, történelemnek, bölcseletnek, vallásnak egész köre vonzotta Kutatásainak, alkotásainak egész terét lehetetlen emlékülésünk órájában akár csak beszárguldanı. Arra egy előadásorozat is elkelne. Okulok az ő nagy példaadásán. Amikor Renanról kellett emlékbeszédet mondanıa, megszorította föladata körét: Renant csak mint orientálistát mutatta be. Az én föladatomat megszabja a megdicsőültnek viszonya a mi társulatunkhoz s megszorítja a Magyar Néprajzi Társaságnak tárgyköre. Ehhez mértén elő akarom adni, mit alkotott Goldziher Ignác prof. a mythostudomány, a folklore, az ethnographia terén. Ha azután a tisztelt hallgatóság még győzi türelemmel és figyelemmel, végigtekintenek Goldziher prof. vallástudományi kutatásai eredményeinek csúcsait — per summos apices —, jelezni szeretném tudományosságának magyar vonatkozásait s végül vázolniám egyéniségének fıbb vonásait.¹

Goldziher Ignác professzor mint mythoskutató.

A mythostudomány mivoltáról, fejlőéséről sok éven át, a XIX. század nyolcvanas éveigi, Goldziher prof. tájékoztatta a művelt magyarságot. Sőt Heinrich Gusztáv és Kármán Mór folyóiratában, a Magyar Tanügyben, ő bírálta meg a mythologiatanítás akkori hagyományát s ő jelölte ki a mythologia helyét a középiskolai tanulmányok körében. Tudományos magyar irodalmunkban jóformán csak Ipolyi Arnold és Barna Ferdinánd előzték meg, akiknek munkásságát természetesen ismerte és elismerte. Mestereiül Adalbert Kuhnt, Max Müllert, George W. Coxot vallotta, módszerül — miként ők — az összehasonlító nyelvtudományt fogadta el, csakúgy mint Grimm vagy Renan. Ismerte és ostromozta azokat a visszaéléseket, melyek a napelmélet (solar theory) ürügyén divtak, gúnyolta az elmélet fanatikusait, „kik minden gyermekversikén és pajkos rímen „solaris” merényletet követnek el.” Azóta Herczeg Ferencz is mulatságos, jóízű bírálatát adta ennek a törekvésnek (*Andor és András*). Goldziher prof. jól ismerte ezeket a furcsaságokat. De ha mulatott is a furcsa túlhajtásokon, ragaszkodott az elmélethez, hogy „a mythos a lelki élet szükségképeni formája az emberi fejlődés első fokán”, mythosba foglalták évezredekken át azt, amit a külső világról tudtak. A legelembibb, legősibb megfigyelés természetesen a legáltalánosabb az ú n. solaris jelenségekre irányult: nappal és éjjelnek, télnek—nyárnak váltakozására, zivatarra. Évszázadokon át az a vélemény uralkodott, hogy a monotheismus az eredeti hit, az romlott polytheismussá. De már Hume fölisemerte a fejlődéstörténetnek azt az alaptényét, hogy minden nép, minden vallás mythoson, polytheismuson kezdi, tökéletesebbje esetleg a dualismuson át emelkedik a monotheismushoz.

Goldziher prof. szembezállott azokkal a tudományos törekvések-

¹ [Az Emlékbeszédnek ezen szakaszai másutt jelentek meg (IMIT Évkönyve. 1932. 7—33.); itt, tekintettel terünk korlátaira, Goldziher néprajzi vonatkozású dolgozatainak azt a bibliográfiái összeállítását sem adhatjuk, amelyet a szerző hozzáfűzött Emlékbeszédéhez. — Szerkesztő.]

kel, melyek az összehasonlító nyelvtudományra alapított mythoskutatást megdönteni igyekeztek. Szembeszállott Herbert Spencerrel. Itt szembe került a philologus az ethnographussal a mythoskutatás ősforrásainak kérdésében. Spencer azt tanította, hogy a kezdetleges mythosképzést a ma élő primitív népeken kell megfigyelni Afrikában, Ausztráliában. Ellenben Goldziher prof., ámbár maga is szeretettel és haszonnal elmélyed az ethnológiába, mégis mint Kuhn és Max Müller tanítványa, az utazóknak subjectiv, sokszor ellentmondó tudósításaiból meríthető okulást nem tekinti oly megbízhatónak, oly döntőnek mint azokat a néplélektani megfigyeléseket, melyek „az összes változataikra nézve, és ősidőktől a mai napig megtett fejlődésük tekintetében fölkatott indogermán nyelvek összehasonlításából nyerhetők.”

De az eltérés nemcsak a kutatás irányában mutatkozik, még inkább kiinduló pontjában. Az összehasonlító mythostudomány fölteszi, hogy a természet jelenségeit mythosban kifejezték s vallásilag tisztelték. Herbert Spencernek, Tylornak, az „animismus”nak iskolája minden vallásnak eredetét, a vallásos eszme legelső megnyilatkozását az ősök cultusában találja. A primitív ember mindenben lelket lát. Halál után a lélek elköltözik, — ezt tisztelik, imádják. Ha bálványt, követ, ereklyét tisztelnek, ez mind csak az elköltözött szellemre emlékeztet, mint annak képviselője, illetőleg tartózkodó helye. Állatot, csillagot is tisztelnek, de abban is szellemet. A szellem hazajár mint állat (kígyó, madár). Állatok barlangok, temetők közelében élnek, tehát szellemek. Embert vagy törzset elneveztek állatról, növényről, azután az embernek szellemét azonosították avval az állattal stb., melynek nevét viselte. Tehát nem a természet lényeit, tárgyait imádták, hanem az őseket, kiket amazok nevével jelöltek. — Evvel az elmélettel — így ítél Goldziher prof. — legfeljebb a cultus eredetét lehet magyarázni, nem a mythost.

De ne értsük félre Goldziher professzort. Ő korántsem kicsinyelhetette a földrajzi utazók érdemét. Hisz' ép ő tájékoztatta a magyar geographusokat és a magyar közönséget a régi Arábia földrajzáról, a Sináji félszigetről, a mohammedán utazókról. Elismeri, kiemeli, „hogy az ősök kultusza is nagy és határozó szerepet visz ép úgy a régi kultúrnépek vallásaiban és tradícióiban, mint a barbár népek vallásaiban.” Egy későbbi dolgozatában, melyet Max Müller emlékének szentelt, tréfálkozik Müller mythoselméletének fanatikusain, akik a primitív törzset nem tartják elég előkelőknek arra, hogy náluk hellén-római mythosra tanulást keressünk. Maga Goldziher prof. nevezetes tanulmányainak egész sorozatában, ép a holtak, az ősök tiszteltetését kutatja. De az ősök cultusa csak egy vonás, egy elem „az érzések azon gazdag, sokszínű életében, melyet a vallás kelt és fenntart.”

Ekkép száll szembe Goldziher professzor Tylor és Spencer animismusával. Másrészt szembeszáll Bleek-vel és Renan-nal. Bleek azt vitatta, hogy azok a népek, melyeknek nyelvei nem különböztenek meg grammatikai genust, azok mythosalkotó genius nélkül szükkölködnek, mert nem jelölik a napot férfiúnak, a holdat nőnek. Evvel szemben Goldziher prof. a finn-ugor népek mythosalkotó erejét hangoztatja: a finn-ugor nyelvek nem ismerik a grammatikai genus-t, a finn-ugorság mégis megalkotta a Kalevalát.

Renan viszont fölállította a tételt: „Les Sémites n'ont jamais eu de mythologie”; az árják a sokból indulnak ki, mythológiát, polytheismust, tudományt teremtenek; a sémiták az egységből indulnak ki, megalkotják a monotheismust, szűkölködnek mythologia és tudomány nélkül.

Goldziher prof., kit nemsokára személyes barátság és kölcsönös nagybecsülés fűzött Renanhoz, határozottan megcáolja ezt az elméletet. Ha mondhatnók, hogy van nép, mely nem tud mythost alkotni, azt is állíthatnók, hogy vannak népek emészto vagy tenyésztő képesség nélkül. Minden nép mythoson kezdte; a sémi népek is. Assyrok, babyloniaiak, phönikiiaiak nem is jutottak túl a mythoson, az arabok csak K. u. VII században. A hébereknél is a monotheismust megelőzte a polytheismus, a mythos. Ennek a tételnek szentelte Goldziher prof. első nagy művét: a héber mythosról szólót. Fölkutatja a mythikus vonásokat az őstörténetben, a Mózes előtti időkben, az ősatyáknál, ősanynál, a 12 törzs őseiben, de a későbbi irodalomban és az aggdában is. Mindenütt a nevek etymológiájából indul ki. Ma mindenestre többet tudunk a héber mythosról mint fél századdal ezelőtt, amidőn Goldziher prof. műve keletkezett. De az etymologiai kutatások, a káprázatóan gazdag párhuzamok az arab nyelvből és irodalomból, a földrajzi íróból ma is vonzóvá, tanulságossá teszik ezt a művet. Alaptétele ma megdönthetetlennek látszik: A hébereknek volt mythosuk.

A könyv németül jelent meg 1875 ben, egy évvel reá már angolul a szerző gazdag kiegészítésével és Steinthal két tanulmányával a Prometheus és a Sámson-mondáról. De eredetileg magyar volt a könyv s gazdagon fölhasználja a magyar nyelvnek, a magyar költészetnek és a magyar tudománynak tanulságait. A helyről időre való átvételeknél érezhető büszkeséggel szól a magyar Csepregiről, Schultens hollandus orientálista tanítványáról, aki ezt a héber-aramban legelőbb figyelte meg. A finn-ugor nyelvekben ezt az átvételt Budenz tanulmányozta. Hunfalvy Páltól tudja, hogy a régi magyarok a hold szerint számítottak Hampelnek is köszön okulást. A napot, holdat az ősnépek színnel jelzik: a „hajnal” szó eredetileg fehéret jelent. A „hajnalhasadás” arra a képzetre vall, hogy a nap viaskodik a sötétséggel, áttör rajta. Az ily kifejezés „vastag sötétség” elárulja, hogy az éjjelt ruhának, takarónak nézték. A fényről mondott „sugár”, „ömlés”, „hagy” is mythikus vonásokra utal. Renannak azt a tételét, hogy az arabok csak a velük rokon nyelvű népeket olvastották magukba, történelmi adatokkal is teljesen cáfolja, de történelmi analógiákkal is: a finnek részben elsvédesedtek, jóllehet finnek és svédek különböző fajúak, ellenben a magyarok másfélszázados török hódoltság alatt nem törökösödtek el, pedig magyar és török rokon. Ujkori tudatos mythosköltésre például hozza a walesi druida-kultuszt és Vörösmarty meg Horváth Endre költői mythologiáját. Aranyt kétszer is fölhasználja. Toldinak diadalát a cseh fölött összehasonlítja Dávid-Góliát bajvívásával. (Ezt azután Bánóczi József kifejtette). Hogy a mythos az éjszakát köpönyegnek nézi, arra költői párhuzamot Arany János ad:

Most az éj fölvette tolvaj köpönyegét,

Eltakarta azzal pitykés öltözetét. (Nagyidai cigányok).

Goldziher prof. fölismerete Arany mythologiai képzeletét, megelőzve ekkép Riedl Frigyesnek ervevonatköző mély megfigyeléseit. Riedl más példát hoz:

a nap nyugvóra hajolt,

Immár földi vállát bíbor színű kaftán. (Szondi két apródja).

S igaz magyar érzés szól a német szóban is: „Wie lieblich sind nicht jene Sagen des ungarischen Volkes, in welchen es sich die Entstehung der beiden grossen Ströme, die sein schönes Land durchschneiden, erklärt.“

Kiváló elismeréssel adózik dr. Kovács Ödön nagyenyedi tanár művének, mely a vallástudománynak, egyúttal a mythostudománynak kézi könyvét adta. Kovács könyvének bírálata kapcsán megkapjuk azoknak a kísérleteknek történetét, melyek a vallások osztályozására irányultak. Kovács Ödön is Max Müllernek, de kivált a hollandusoknak a ténitványa. Müller a vallásokat a népcsaládok szerint osztályozza. Az árja vallásban Isten a fénylő ég, a turániban az Ég, a sémiben a leghatalmasabb lény. Kovács Ödön kiegészíti ezt a 3 csoportot egy negyedikkel: az esetleges nyelvek, esetleges vallások csoportjával. Goldziher prof a morphologiai, ethnologiai osztályozásnál igazságosabbnak véli a fejlődéstörténeti fokozatokat, melyeket Lubbock állapított meg: 1) Atheismus, 2) fetisismus, 3) totemismus, 4) samanismus, 5) anthropomorphismus, 5) transcendentalismus, 7) ethicismus. De még az egyes fokok között is megállapíthatók átmenetek.

A 70-es évek mythologiai tanulmányai átvezették Goldziher professzort vallástörténelmi kutatásaihoz.

Folk-lore tanulmányok.

A mythológiát tudományos pályája első évtizedében, az ethnographiát mindvégig hivatásszerűen művelte Goldziher professzor, de a voltaképeni folk-lore, a mese-, monda-, legenda-, motivum-kutatás is nagy hasznát látta az ő munkásságának.

Egyik műve egészében a folk-lore körébe vág: Die Legende vom Mönch Barsisâ. Landberg-Hallberger gróf két hadramauti arabot hozatott tutzingi kastélyába a starenbergi tó mellé. 1895 nyarára ide hívta vendégül Goldziher professzort. Megfigyeléseiket többszörösen értékesítették. Többek között elmondatták a hadramautiakkal Barszisa legendáját. A hozzá fűződő arab nyelvi magyarázatokat Landberg-Hallberger gróf írta, a legenda történetét keleten Goldziher prof., a nyugati változatokat kiegészítették „durch die Gefälligkeiten eines ausgezeichneten Kenners der Literatur der Volkssagen, Herr Professor Dr. Eugen Binder in Brassó“ A legenda szól szentéletű remetéről, kit a sátán bűnbe dönt. A legenda legteljesebb változataiban a remetének három bűn közül kell választania: a részegség, a fajtalanság és a gyilkosság közt. A részegségre szánja rá magát, de mámorában a másik két bűnbe is esik. Ennek a legenda-typusnak keleti, arab és török változatait fölkeresett Goldziher prof. s hozzá is csatolta a nyugatiakhoz. Kézi példányának dús jegyzetei bizonyítják, mennyire megtartotta érdeklődését a folk-lore-nak e tárgya iránt.

A mesevándorlásra többször volt módja rátérnie. Nagy művelődéstörténeti kapcsolatok fődöz föl ily úton. Az iszlám gnosztikusainak egy iskolája fölvelte az „ichván asz-szafâ“ nevét: „a tisztaság testvérei, azaz a tiszták.“ Goldziher prof. kimutatja, hogy ez az elnevezés a Pantatlantranak régi arab fordításából, a Kalila wadimna-nak az örvös

galambról szóló meséjéből ered. Így alkalma nyílik az ind-arab kapcsolatokra utalni: kimutatja a Pantsatantra elterjedését az arab irodalomban, fordításait, földolgozásait, népszerűségét. Egy jámbor, muszlim hagyománykutatóról beszélnek, hogy útjain 4 könyv kísérte, köztük a Kalila wadimna.

A Pantsatantra mellett India mondaköltésének hatását a Keletre és Nyugatra a Barlaam-Joasaf-legenda szemlélteti. Ismeretes az a mondatörténeti tény, hogy Buddha legendája behatolt az európai hagiológiába, Buddha pedig az egyházi szentek közé, amint azt egymástól függetlenül Kuhn, Laboulaye és Steinschneider megállapították. Goldziher prof. meglátta, hogy a Barlaam-legenda arab változata, a Bilauhar wa-Budasif mellett még Ibráhím ibn Edhem legendája is föltünteti a Buddha-legenda jellegzetes vonásait. Ibráhím ibn Edhem királyfi — így beszéli az egyik változat — egyszer vadászatra ment. Éppen rókát hajt, midőn titkos szózat arra ébreszti, hogy nem az élő lények üldözésére teremtette őt Isten. Rögtön leszáll lováról, ruhát cserél a király egyik pásztorával, kivel találkozik, neki ajándékozza lovát, mindenét, mit magával vitt; a sivatagba vonul, majd Syriában ismeretlenül mint munkás tengeti életét; csudákat művel, szentségének számos jelét adja.

Más legenda is szól Ibn Edhem megtéréséről. Egy nap ott ül palotája magas termében, körülötte udvari emberei. Amint kinéz az ablakon, meglát a palota előtt koldust. A koldus vízben áztatott egy darab kenyeret, majd vastag szemű sőt hint rája; megeszi, vizet iszik reá, dicséri az Istent s azon helyen jóízűen elalszik. Ibn Edhem fölhívhatja a koldust, megtudja, hogy a darab kenyértől jól lakott, evés után pedig nyugodtan, gond és bú nélkül aludt. Erre a királyfi elmélkedik, ime ő nem telik be attól, amit lát és hall; mit tegyen a földi világgal, hogy elégséget leljen benne, mint ez a koldus. Amint beesteledett, leveti diszruháját, szörccsuhát ölt, elhagyja a királyi palotát s koldus módjára vándorlásnak indul.

Dselál al-din al-Rúmi még másképp okolja meg Ibn Edhem királyfinak szökését a világi élet elől. Egy éjjel őrsége zajt hall a királyi palota tetején. Ott találnak embereket, akik azt állítják, hogy eltévedt tevéiket keresik. A királyfi elé viszik őket. Ibn Edhem kérde tőlük, keregett-e valaha ember tevét a háztetőn. Azt válaszolják: „mi csak a te példadát követjük: Istennel akarsz egyesülni s trónusodon ülsz. Ily helyről vajjon ki juthatott Isten közelébe.” Ez szíven találja Ibn Edhemet, megszökik palotájából.

Ez utóbbi változat már népmesére is emlékeztet, melyben a királynak helytelen ítéletét megigazítják. A magyar mesében is, mikor a király a csikót az ökör gazdájának, nem a ló gazdájának ítéli oda, a pörvesztő fél a királyné (juhász leánya) tanácsára mezőn horgászik: épügy lehet mezőn hal, mint ökörnek csikója.

Nemcsak Ibráhím ibn Edhem, hanem Hárún al-rasid khalifának a fia al-Szabti is leveti királyi pompáját s felölti a Buddha-legenda vonásait. Al-Szabti legendáját beleillesztették az Ezeregyéjszakába is.

Ugyancsak az ind meséből, még pedig a fatalisztikus meséből való átvételnek tekinti Goldziher prof. azt a képet, mely az Ezeregyéjszaka meséiben is szemlélteti az emberi sors megmásíthatatlan voltát: „homlokára van írva.”

Evvel a képpel él a Szúl és Sumúl története, melyet a tübingai egyetem kéziratából 1902-ben C. F. Seybold úgy adott ki, mint az Ezeregyéjszakának eddig ismeretlen darabját. Egy jemeni ifjútól Szúltól démonok elragadják jegyesét. Álmában látja, hogy Sumúlt mint apácát rejtegetik. Irák, Syria és Egyiptom kolostoraiban kutat utána. Egyiptomban, Hind és Szind országában, Al-Szahara tartományban csodás kalandokat áll Megnyeri a bűvös ország királyának kegyét. A bűvészkirály kipuhatolja, hogy Sumúlt egy dsinn-leány ragadta el féltékenységéből, mert a dsinn maga is szerelmes Szúlba. Most Iblisz (az ördög) örzi Sumúlt. Szúl meglágyítja Ibliszt megindító költeményeivel, Iblisz maga visszaadja neki az epedve nélkülözött Sumúlt.

Seybold, mivel a mese az éjszakákra osztás nyomait mutatja, azt hitte, hogy az 1001 éjszakának egy ismeretlen darabját hozta nyilvánosságra. Ámde Goldziher prof. kitűnően ismerte az Ezeregyéjszakát. Nyaranta nem bírt betelni nyelvezetének finomságával; nyelvileg is, tartalmilag is kiaknáztta tudományos műveiben. Megérezte, hogy itt hiányzik az Ezeregyéjszaka eredeti zamatja, ez pastiche, ellesett fordulatokból fölépített szerzemény.

Az Ezeregyéjszakának, a keleti mesének elemeit, indítékait, képzetét találja Goldziher prof. a muszlim szentek legendáiban. Bedr Bászim vagy Aladin birodalmában érzi magát itt. A csodákat nem dsinnnek, perik, tündérek, „az ámitás országának gyermekei” végzik, hanem az Isten kegye, a szentek érdeme. De a csudavilág ugyanaz. Elveszett gyűrűk előkerülnek halak gyomrából, a szentek leszálnak a tenger fenekére, az évszakok változását egy órában lepergetik, ugyanegy időben több helyütt vannak jelen, nem ismerik a távolság akadályát, mert a föld megrövidül előttük, alakot válhatnak. Szóval a mesék országa.

Számos folk-lore motívum kerül tárgyalásra Goldziher prof. munkáiban. Nevezetes pl. a megtagadott térdhajtás (Die verweigerte Kniebeugung). Typusa az, amit Plutarchos beszél a thébai Ismeniasról. Ismenias nem akar leborulni Artaxerxes előtt, ezért földre ejt gyűrűt, fölemeli s evvel azt a látszatot kelti, mintha a király előtt borult volna le. (Ez az elem a makkabeus anya 7 vértanú gyermekéről szóló legendában is előfordul). Ennek a motívumnak számos az arab vagy muszlim változata. Keresztény uralkodók a bejárat ajtaját alacsonyra vágatják, hogy a belépőnek le kelljen hajolnia. Abu-Bekr al-Bakilláni háttal fordul az ajtónak, így lép be. Hasonlót beszélnek már Imrukajszról, hogy így közeledett a byzánci császárhoz. Abdalaziz ibn Músza, Andalúzia meghódítója elveszi Rodrigo király özvegyét: a büszke spanyol királyné kényszeríteni akarja a nyakas arabokat, hogy előtte meghajoljanak; alacsony bejáró ajtót készített.

Goldziher prof. igen gazdag anyagot gyűjtött az eskü történetére. Ismételtén rátért azokra a fogásokra, melyekkel az esküt formászerűen megtartják, valójában kijátsszák. Muhammed két özvegye viszályban élt, az egyik megfogadta, hogy nem beszél a másikkal. De mivel az érintkezést el nem kerülhették, a fogadalomtevő úgy tett, mintha a falnak beszélne, de társnője meghallotta s értett belőle. Ez a fortély átkerült a zsidó casuistikába is, de belekerült a mesébe és mondába is.

Goldziher prof. művei számos példát adnak a Kyffhäuser-typusra is: a nép nem hiszi, hogy királya, hőse vagy jóltevője meghalt: visz-

szavárja. A kurdok a VIII. században még visszavárták a szent gyanánt tisztelt Al Haszan ibn Alí sejküket, Tádzs al-Arifin-t, ámbár már 644 ben kivégeztetett (Muh. Studien II. 324; Előadások az iszlámról 228. l.). A Kaukaszus muszlimjaiban él a hit, hogy Elija Manszúr, Szarmarkendben, hogy Sah-zinde és Kaszim ibn Abbász élve visszatér (u. o.). Az iszlám eretnek szektáiban gyakori ez a hit. A sí'íta irányzatnak szinte mivoltához tartozik, hogy követői „rejtőző Imám”-ban hisznek, aki eltűnt, lappang s akinek visszaérkezését egyre várják.

Annak a gyönyörű legendatypusnak egyik változatát, mely typust Vörösmarty Szent Emberéből és Mikes Kelemen 206. leveléből ismer a magyar olvasó, Goldziher prof. rekonstruálta a muszlim és héber irodalomból. Jámbor, együgyű pásztor ekként imádkozik: Oh Istenem, ha van neked legeltetni való szamarad, neked ingyen legeltetném, mert szeretlek. Egy tudós ember fölháborodik az együgyű imán. De isteni szózat korholja a tudóst, igazolja a pásztert, mert Isten sziv után ítél.

A magyar monda történetére is tartozik Goldziher prof. azon dolgozata, mely a keleti építő-mondákról szól. A Daedalus-mondának számos változata: az építő, a mester áldozata lesz ura féltékenységének. De Daedalus-t csak szabadságától fosztják meg, a görög Sinnimár azonban művészetéért életével lakol. Nehogy másnak is oly remek palotát építsen, mint amilyen a chawarnaki kastély, Nu'mán király megöli. Sinnimár halálát a monda másképp is beszéli. Eldicsekedett, hogy úgy építette a kastélyt, ha belőle egy bizonyos téglát eltávolít, összeomlik az egész. Nu'mán kérdi tőle, ismeri-e valaki ennek a téglának titkát rajta kívül. Nem, válaszol Sinnimár. Erre Nu'mán megöli, hogy vele sírbaszálljon a palotaveszélyeztető titok — Nevezetesebb a Pataronyi épületének mondája. I. Sapurnak, a szaszanida-dynastia megalapítójának azt javasolják jósai, hogy egy időre mondjon le trónjáról; a megpróbáltatás ideje majd akkor jár le, amidőn vasasztalról aranykenyeret evett. Sapur elhagyja trónusát, visszavonul, földet mivel föl ismerhetetlenül. Évek múltán egyszer felesége nem hozhatta ki neki a mezőre az ebédjét, — hevenyében kölesből sült cipót hoz neki. Sapur vasszerszámára teszi a kenyeret, feltöri, látja, hogy belül sárga, mint az arany. Most tehát evett aranykenyeret vasasztalról. A megpróbáltatásnak vége, újra elfoglalhatja a trónt. A sanyarúságra való emlékezésül számárpataból tornyot épített, mert az volt legkeservebb munkája, hogy a vadszamarakat kellett a mezőről elkergetnie. Ime a Sapurmonda bámulatosan egyezik a Mátyásmondával, amint azt Czuczor költeményéből ismerjük.

Hogy még apró folk-lore vonás iránt is mily kitartó érdeklődést tanusított, arra jellemző példa kínálkozik. Egy műben, mely 1911-ben jelent meg, azt a néphitet találta, hogy a rizs Muhammed veritékének cseppjéből sarjadt. Hogy a rózsa így keletkezett, azt a hiedelmet ő maga kutatta ki. De a rizsre vonatkozólag kétsége volt. Eloszlatta. Bírálatainak kézi példánvára rájegyezte: S mégis! Egy előázsiai expedícióról szóló jelentésben olvasható reá példa.

Goldziher prof. még mint népköltési gyűjtő is buzgólkodott. A kairoi utcai és gyermekdalokat részben följegyeztette arab barátjaival, részben maga jegyezte föl. Ott Kairóban utánajárt a magyarázatoknak is. A folk-lore iránti avatott érdeklődése műveiben is, olvasmányaiban is

megnyilatkozik. Ethnographiánkat kitűnően ismerte. De még a *Revue des Traditions populaires*-nek is alig volt hazánkban szorgalmasabb olvasója mint Goldziher prof. Sűrűn fölhasználja, gyakran kiegészíti. Értethető, hogy Victor Chauvinról, a folk-lore bibliographiájának nagyérdemű mesteréről az „Islam” 1914. évfolyamában ő emlékezett meg meglehetősen méltánylással.

Goldziher Ignác professzor mint ethnographus.

Goldziher professzorunk nagyra becsülte az ethnographiát. Úgy vallotta, hogy nincs az ethnographiánál egyetemesebb, emberibb tudomány, hogy evvel „napjainkban a történéssznek, a geographusnak és nyelvésznek okvetlenül kell foglalkoznia”, sőt azt kívánja, hogy eredményei áthassák a nagyközönségnek is általános műveltségét. Azt ajánlja, hogy a tudományoknak rajzolják meg a térképét, ezen a térképen az ethnographia valamiképen a földrajz és a nyelvészet közé kerülne. Főiskolai tanulmányai a néprajzra is kiterjedtek, a bécsi egyetemen Dr. Friedrich Müller előadásait is hallgatta, hasonlóan mint Heinrich Gusztáv és Kármán Mór. Az ethnographiai irodalmat figyelemmel kísérte, a külföldit nálunk ismertette, így tanárának Friedrich Müllernek „Allgemeine Ethnographie”-jét, Oscar Peschel *Völkerkunde*-jét, De Goeje kutatásait a cigányok vándorlásáról; utóbbi tárgy különleges tanulmányainak körébe is vágott, mert jóformán pusztára arab források szólnak a cigányoknak VIII század előtti vándorlásáról, mielőtt a byzánci birodalomba kerültek. De Goldziher prof. a néprajzi irodalmat nemcsak ismerte és ismertette, hanem jelentékenyen gyarapította.

Mit jelentett számára az ethnographia, arról ő maga adott számot ép' 30 évvel ezelőtt, társaságunknak 1892. novemberi fölolvasó ülésén. („Az összehasonlító vallástudomány ethnographiai kapcsolatai.”) Goldziher prof. a maga munkásságát benső kapcsolatban látja a néprajzzal. Kutatásának sajátos köre az iszlám. Az iszlám világvallás. Világvallás, egyetemes vallás az oly hit, mely mivoltánál, belső erejénél, törekvéseinél fogva az emberiség egészére akar hatni erkölcsi igazsággal, társadalmi tanítással. Ámde a világvallás minden országban beleütközik a nemzeti vallásba. Ott ahol a világvallás győz, ott is valamelyes kiegyenlítődés következik be. 1) A meghódoló nemzeti vallás tovább él residuumokban, csökevényekben; ilyenek a monotheistikus vallásokban fennmaradt babonák. 2) A világvallás nemzetileg differenciálódik: az iszlám másképp alakul Perzsiában, mint a herberek közt. Ez a küzdelem, ez a kiegyenlítődés néprajzi folyamat. Erre a folyamatra már Goldziher professzornak társulatunkban előadott fejtegetései is nevezetes példákat hoztak, tudományos művei pedig ép' e téren termettek dús eredményeket. Maga az iszlám, az arab iszlám is fölmutat csökevényeket, pl. a mekkai zarándoklást, a ká'batiszteletet. Az egyes országokban a világvallás szembetűnő nemzeti szokásokat tüntet föl. A kopt kereszténység pl. a régi egyiptomi hitnek is számos elemét őrzi. A perzsa iszlám, az árja vallásfölfogásnak, az árja mythosnak is mutatja hatását. Ali mennydörög. Alinak két vértanú fia, Haszan és Huszejn az alkonynak és a hajnalnak pírja. Indiában a helyi hagyományok nyomása alatt az özvegynek újabb házassága bűnszámba ment. Az északafrikai beregváta-törzs muszlim, de az Istent nem Allahnak, ha-

nem Bákesznek mondja, Bákesz nem egyéb, mint (a CIL.-ban is megőrzött) északafrikai istennő: Bacax.

A világvallások nemzeti sajátossága legerősebben a szentek cultusában nyilatkozik. Az egyes országok, vidékek, helységek szentjei muhammedán velikké lesznek. A szentek tisztelete valójában élesen ellenkezik az iszlám mivoltával. A Kórán még Muhammedet is emberileg gyarlónak tünteti föl, csodára képtelennek. De ezen a téren a nemzeti vallások erősebbeknek bizonyultak az iszlámnál, megtartották a maguk csodatevő szentjeit. Allaht elérhetetlen magasságban érezték maguk fölött. Ha imádkozni akarnak, hogy termésük ériék, hogy jószáguk sokasodjék, hogy nyavalyájuk múltjék, hogy családjuk gyarapodjék, akkor helyi szentjükhöz fohászkodnak. Legfeljebb azt az engedményt teszi a helyi cultus az iszlámnak, hogy szentjét Allahnál való való közbenjárásra kéri. Az arabok közt beduinok, rablók, kiket kivégeztek, mert az iszlám törvényeivel szembehelyezkedtek, most szentek tiszteletében állanak. Mesopotamiában Semszistent, napistent bálványoztak, most a bálvány emlékét a Semsz-mecset őrzi, szentesítve attól a legendától, hogy itt Ali megállította a napot. Indiában Durga istennő ünnepe, melyet hasonlóan ülnék meg mint Egyiptomban Hórusét, Elő-Ázsiában Adonisét, Tammúzét, most Huszejn gyászának lett napja. A syr Nebo isten helyiségében kubba, muszlim kápolna emelkedik. Bubastis templomába a régi egyiptomiak macskákat vittek; egyiptomi hádzsik, zarándokok Mekkába visznek macskákat. Tantában, Észak-Afrikában a nők ünnepi féktelensége emlékeztet arra a rajzra, melyet Herodotos ad a Bubastis felé tartó nőkről. Az északafrikai Constantineben az iszlámon belül fönnmaradt a régi áldozat: tyúkot, juhot, ökröt vágnak le, illetőleg varázsértő négernőkkel levágatják. Gyakran a helyi külön hagyományt valamely bibliai ürügy leplezi: a pogánykor szent helyeit bibliai személyek, Ábel, Seth, Sem, Noe, Abraham, Ézsau, a 12 törzsanya, Mózes, Urijah, Hósea, Jóna, Ezekiel sírjaként, sőt tanaitáknak pl. Abba Saul, Jehuda b. Ilai sírjaként tisztelik. Afrikában a keresztény egyház szentjeit is szolgálják, pl Szent Sergius sírját. Paduai Szent Antal szobránál muszlimok is letesznek virágot, gyertyát. A Sumélas-kolostorba török nők elfátyolozva, rokonaiktól kísérve, 12 órányi távolból is eljönnek, hogy ott a Mária képe előtt leboruljanak. Egyiptomban mutatják Jakob, Mózes, Sém ben Noé, Rúben sírját, sőt még Osiris-emléket is mohammedán szentélyként őrznek.

A szentek cultusa mellett a halottak cultusára fordított Goldziher prof. beható tanulmányokat. Magyar nyelvű dolgozataiban élesen állást foglalt az ú. n. új-euhemerismus ellen. Euhemerus (IV. sz. K. e.) azt tanította, hogy az istenek eredetileg kiváló emberek voltak, kiket aztán hálából istenekül tiszteltek. Az új-euhemerismus, az animismus szintén a holtak tiszteletéből magyarázza a vallást. Evvel a fölfogással szembeálltak az összehasonlító nyelvészetre alapított vallástudomány hívei, kik közé Goldziher prof. is tartozik. A holtak tiszteletét a vallásos érzésnek csak egy megnyilatkozásául fogadta el. De ezt a megnyilatkozást ép ő kutatta az iszlám terén legmélyebben. Abban az időben James J. Frazer, az ethnológiának vezéralakja, avval az elmélettel lépett föl, hogy gyászszertartásaikban a különböző népek szaktani akartak a holtakkal; azt akarják nyilvánítani, hogy megszakítják

velük a közösséget; csonkították testüket, a szokott színűtől eltérő ruhát öltöttek, hogy a hazajáró lélek rájuk ne ismerjen, ne háborgassa őket. Az arab dsáhilijja, az ősi pogánykor nem igazolja ezt az elméletet. Az arab gyászköltők és a hivatásos gyászoló nők ép azt kérték a halottól: lâ tab'ad, ne távozz el tőlünk. A gyással ép marasztalták a holtat, szakítani csak akkor szakítottak vele, amikor véget vetettek a gyásznak. A szellemek cultusa szorosán kapcsolatos a holtak cultusával. Tisztelték a sirt. Az őznek sirja szent miként az oltár vagy akár a ká'ba, asylum miként az. A sírnál áldoztak a dsáhilijjában s a Kóran ellenére még az iszlámban is. Különleges halottas áldozat a hajáldozat Drága hozzátartozóiknak, dicső hősöknek sirján a törzs női áldozatul hozták hajukat. A fejberetválás szertartása, melyet a Szentírás, mint pogány szokást tilt, szintén ily hajáldozatból ered. A szertartást ép az araboknál már Plutarchos, sőt már Herodotos is ismerte. A gyászszertartások közül még a halottsiratást, a sirató nők intézményét is a dsáhilijjától a mai napig kíséri nyomon Goldziher prof.

Ide kapcsoljuk, hogy a nőknek több sajátos költői feladat jutott: ők voltak a sirató nők, a gáncsoló nők, a beteglátogató nők. 1919 tavaszán, mikor Goldziher prof. súlyos szenvedéseit beteglátogatók enyhítették, indíttatva érezte magát, hogy összeállítsa a megvilágítsa az arab irodalom adatait a beteglátogató nőkről. A beteglátogatót az iszlám (nyilván zsidó hatásra) főerénnyé emelte, a dsáhilijjában ezt az erényt nők gyakorolták hivatásszerűen,

A gyászszertartásokra Wensinck, leydeni orientálista, nagy munkájával kapcsolatosan legutóbb megint rátért Goldziher prof. Wensinck azt az elméletet képviseli, hogy a gyászszertartásai: 1. a cséplőszérű mint gyászhely, 2. a leborulás, fölkelés, 3 az invocatio, 4. a virrasztás, 5. a gyertyagyújtás, 6. a gyászlánc, körmenet, 7. a külsőnek, ruházatnak elhanyagolása (naziratus), 8. halottas ruha mint a cultus-személyek külön ruhája, 9. a sirás. — Goldziher prof. nagyon tartózkodó evvel az elmélettel szemben Szóbelileg kifejtette előttem saját felfogását, melyet műveiben kifejezve nem találok, A gyászszertartásokkal gyászoló megalázkodik, megalázza magát. Amil a legyőzött ellenséggel tesz a győző, azt a gyászoló önmagán végzi: ledönti a sátrát, megcsonkítja testét vagy legalább levágja a haját; a legyőzött is, a gyászoló is leborul, a földön ül.

A lélekkel kapcsolatos hiedelmekről szól Goldziher prof. érdekes dolgozata: Der Seelenvogel im arabischen Volksglauben. Az a hit, hogy a lélek mint madár jelenik meg, legerősebben a régi egyiptomiknál fejlődött ki. De a pogány arab költészetben is a lélek mint madár röpdös a sírnál s kiáltja: aszkúni, „itassatok meg.“ Néha bagoly, néha karvaly, a jámborok lelkei mint zöld madarak, a gonosztevőké, mint fekete szárnyasok lebegnek. A parszismus is úgy hitte, hogy a lélek körülröpdösi a sirt. Iránban ezt a hitet átvették a zsidók is, a muszlimok is. Egyiptomban az iszlám idejében is tovább élt a Ká-cultusz. Egy mesetypust is idevon Goldziher prof. — Amikor meghal Sza 'ad al-Haddâd, a szúfi közösség feje, zöld madár száll Dsauhara, az egyszerű parasztra: a szúfi közösség őt fogadja el fejéül. Ez a mesetypus, melyben leszálló madár jelzi, ki legyen a király (La désignation se fait par un oiseau; Chauvin, Bibliographie des ouvrages arab-

bes VI. 75). Gunkel (Das Märchen im Alten Testament, 147—151) eként magyarázza azt, hogy a szentlélek galamb képében száll Jézusra. Másik idevágó mese. Egy nyomorúságban vergődő, eladósodott ember menedéket keres Lejth ibn Sza 'ad sirjánál. Madarat talál ott, mely elrecitálja az egész Kóránt. Evvel a mutatvánnyal busásan keres s eladása árából meggazdagszik. A madár úgy látszik nem egyéb, mint Lejth ibn Sza'ad lelke.

Szellemekről, démonokról szól több értekezés mellett Goldziher prof. munkájának, Abhandlungen zur arabischen Philologie első kötete. Kivált azt a kapcsolatot tárgyalja, melyben a költészetet, a költőt látták a démonnal. A költő, vates, testvére a káhin-nak, sámán-nak, varázslónak: dsinn szállja meg, ez sugallja neki a rythmust, a szókat, még a melódiát is. Sâ'ir, a költő, voltakép a tudó, a dsinneket hallgató, értő. Ezért a költő szavában benne rejlik a dsinn ereje, démoni erő. Ezért van foganatja a gúny- és átokdalnak, a hidsâ-nak, mellyel a harc előtt az ellenségre támadtak. A hidsâ is fegyver, melynek találnia kell. — Igen eleven képet kapunk arról is, miként szemléltették a dsinneket: mint fényjelenséget, majd meg állatokon nyargalva, kivált gyík, strucc és leginkább róka hátán, szavuk pedig mint a bűgás, sóhajtás, zűgás, ordítás. Maga Muhammed korántsem tagadja a dsinneket, — az orthodox iszlám megkülönböztet hívő és hitetlen dsinneket; csak az allegorizálók, a philosophusok merészkedtek arra, hogy a dsinneket a mese birodalmába száműzzék.

Értekezései során Goldziher prof. számat ad a szellemek, démonok elűzésére használt eszközökről, eljárásokról is. Már Plinius tanúsága szerint a vasat használták démonok űzésére. Erre a hiedelemre vall az arab babonának is számos adata. Muhammed születése előtt anyja, a nők tanácsára, vasat tesz karjára, nyakára, — a vas szétpattan, a profétának nincs szüksége ily oltalomra. Ajjisa, Muhammed felesége, eldobja az ollót, melyet csecsemője feje alá dugtak. Perzsiában a gonosz Al démon ellen a gyermekágyasnak feje alá fegyvert tesznek. A holtak hasára kést tettek. Egyiptomban a forgószélről azt hiszik, hogy dsinn űli meg, ellene a mai egyiptomiak azt a kiáltást használják: hadid ja mas'um, vasat neked, te vészthozó.

Goldziher prof.-nak tanulmánya a vízről mint démonűző szerrel példája a néprajzi monographiának. Kiindul az arab költészetnek ebből a formulájából: áztassa az eső a halottnak sírját. A legrégebbi pogány költészetben gyakori ez a fordulat s napjaink arab verselői még élnek vele. Voltaire sírján még 1906-ban elkesergi Hilmi Efendi-Misri: óh mért hogy senki nem imádkozik sírodon áztató esőért. A fordulatnak eredeti, démonűző jelentése teljesen elmosódott s a megmaradt formulára későbbi korok változatos magyarázatokat találtak. Ugy értelmezték: ha a sírra eső esik, buján sarjad föl körülötte a növényzet. Későbbi költők már úgyis mondták, hogy a sírt áztassa oly bőségesen eső, amely bőkezűen a gyászolt osztotta jótéteményeit. A csontok felfrissítésére is vonatkoztatták. Nemcsak a sírra, hanem az emlékre, az árnyékre is kértek esőt. Azt is találta a muszlim hit, hogy eső idején megnyílik az ég irgalma, — azért temetés napján az esőt jó ómennek fogadták. Szólnak a bűnbocsánatnak esőjéről, az irgalomnak felhőiről is. Lehetne gondolni az ég gyászára is, a dolgozat nem tud

esetet erre a fölfogásra, a kézi példány jegyzete már erre is talált példát.

Ezekkel a magyarázatokkal szemben, melyek még egy Nöldekét is kielégítettek, Goldziher prof. megállapítja, hogy a sírízató esőnek rendeltetése az ártó démonokat elűzni. Példát talál erre a hiedelemre az indeknél, a babylon-assyr irodalomban, Észak-Afrikában. Muhammedről is beszélnek, hogy lányát Fátimát, mikor Alival házasságra lépett, vízzel locsolta. Kézíratos jegyzet hozzáteszi, hogy az arab zsidóknál a fiatal férj anyja vizet hint a küszöbre, melyen az új pár átlépni készül. Ha ledöntött egyház helyén mecsetet építettek, előbb vízzel meglocsolták a helyét. Megfelelőjét Tacitusnál találni, aki beszéli, hogy mikor helyreállítják a Vitelliustól lerombolt Capitoliumot, előbb megöntözik. A fellahok, muszlim létükre, megkeresztelik gyermekeiket, megakarván őket óvni a démonoktól. Vizet használnak a rossz szem, a betegség, pestis, kolera ellen, mely a démonok egyik dárdája. Az orvosok tiltakozása ellenére láz esetén vízzel élnek, a láz 3., 5., 7., 9. napján víz alá merülnek. A haldoklónál vizet használnak. Mikor Muhammed haldoklik, így szól egy hagyomány, vízzel keni arcát. A haldoklónak szájába vizet csepegtetnek, szomjan ne keljen át a túlvilágra. Vízzel övták a hallottat, övták a környezetét. Gyászházban kiöntik a vizet. A XIII. század egy szabályzata kötelezi a rendőrfőnököt, gondoskodjék róla, hogy temetéskor a sírra vizet öntsenek. Ezek a hiedelmek megoldják a gyászdalok imáját: *Áztassa eső a sirt.*²

Ettől megkülönböztetendő az a másik hit, hogy a víz feltámasztja a halottakat, ezt vallják az osztjások is, a vogulok is (Numi Tarem az élet vizével föltámasztja a holtakat).

Már a szellemekkel, a dsinnekkal, a hidsával kapcsolatban is szó esett az átokról, a varázslatról. Az átok a régi hitben valami materialis, amit rávetnek, lövelnek a megátkozandóra, fegyver mely okvetlenül talál: vagy eltalálja, akit célba vesz, vagy azt, aki elindítja. Az átok nem egyéb mint ráolvasás, varázslat. A varázslatnak elemei fönnmaradtak az iszlámban, fönn még a muszlim imában is. Ily varázselem a gesztus, a szabbábat, ujjal való mutatás: a varázslásra kinyújtott ujj többet tehet, mint 100,000 kardpenge vagy dárdahegy. Ily varázsgesztus még a kunût, kézfélemlés, ez olyan mint az ellenségre irányított átok, hidsâ. Már a babyloniai rituale ismeri a kézfélemlést. A karthagoi stélákon pedig százával látni kezeket: ezeknek föladata, hogy elhárítsák az átkot, a rossz szemet, a szemverést. Materialisan úgy is fogták föl, hogy a fölemelt kezét Isten nem hagyhatja üresen, abba bele teszi, amiért hozzá imádkoznak. A káhinak, varázslónak ezt a mozdulatát megtartotta az imádkozó muszlim. Az ima mint a varázsszó hasonlít a madárscicsergéshez. Régebben a káhin imádkozott esőért, ma a jámbor hívó.

Az esőért való imának tipikus példája körvonó Chôninak esete. Chôni hamme'aggél kört von, nem tágit onnan, míg Isten esőt nem küld. Goldziher prof. a Kuhn-Emlékkönyvben megállapítja a varázsköröknek egyéb rendeltetéseit is: 1. A varázskörben tett eskünek pertrőlő ereje van. 2. Veszedelemnek, ellenséges hatalomnak elhárítására

² Viszont Dávid gyászdala (II. Sámuel I. 21) megátkozza Gilboa hegységet, melyen Saul és Jonathan elesett: Gilboa hegyei, ne szálljon rátok harmat, sem eső.

Muhammed is kört von maga köré. 3. Varázskör távoltartja a démonokat. 4. Ceylon szigetén, ha valaki nem fizeti meg tartozását, a király az adós köré kört húzat, — senki sem mer abból kilépni, mielőtt adósságát rendezte. 5. Véres viszály kiegyenlítésére is varázskört vontak. 6. A Jezidák szektájának szentje varázskörbe gyűjtötte maga köré híveit. 7. Kört vontak áldozatoknál, melyeket dsinneknak bemutattak.

A ráolvasásoknál a héber istenneveket is használták: Adonaj, Elohim, Ehje aser ehje.

A babona kérdéséhez hozzászólnia alkalmat adott Dr. T. Canaan könyve: *Aberglaube und Volksmedizin im Lande der Bibel*. Hamburg, 1914. Több dolgozat szól a számbabonáról. A páratlan számokat szerették: az orvosságot 3, 5, 7, 9-szer vagy a 3., 5., 7., 9. napon ismételték. Van rá eset, hogy a 4-es vagy 10-es számot ki sem ejtik, hanem körülírják. A régi mondást: *Numero gaudet Deus impari*, hogy Isten örül a páratlan számnak, mint hadith-t, hagyományt egyenest Muhammednek tulajdonítják olyformán: Isten, a páratlan, szereti a páratlant. (*Vergilius: Eclog. VIII. 75.*)

Gazdag részletességgel tárgyalja G. prof. a muhammedán babonát az emlékezésről, a feledésről. Kiindul a megfelelő talmudi összeállításból *Bab. Hórájót 13^b*. Az itt felsorolt babonák közül az egyikre már Cicero is céloz: *Nec sepulcra legens vereor (quod aiunt) ne memoriam perdam (De senectute VII, 3)*. Régi hiedelem, úgy látszik irániaktól ment át az iszlámba és zsidókhöz, hogy feledékeny lesz az, aki körmeit sorjában levágja; régi az is, hogy felejt, akin varrják a ruhát, mikor az a testén van. Viszont egész sor szer van az emlékezet erősítésére: *recipe-k*, talizmánok. Többek közt a fogvájónak is azt az erőt tulajdonítják, hogy az emlékezést segíti. Már régi legendában előfordul a csomókötés is: *Pharao pohárnoka csomót kötött, hogy megemlékezék Józsefről, de angyal fölbontotta a csomót, a pohárnok megfeledkezett*. Egész sor példa a babona évezredes életére.

De nemcsak a szellemekben, démonokban való hitet, nemcsak a babonát világította meg Goldziher prof., hanem a régi arabok néprajzának még számos fejezetét. Így pl. a régi arabok társadalmi, családi berendezését, az exogamiát, a polyandriát. Robertson Smithnek nagy könyvét (*Kinship and marriage in early Arabia*) a szerző halála után Goldziher prof. kiegészítéseivel adták ki. A vérbosszú intézményét is megvilágította, nemcsak egy róla szóló könyv bírálatában, hanem a *Muhammedanische Studien* fényes fejezetében, mely szembeállítja a Muruvvát és a Dint, a pogány és a muszlim arab társadalmat. Külön dolgozatban föltünteteti az iszlám küzdelmét a dsáhilijsa társadalmi elfogultsága ellen. A dsáhilijsa megvetette a mesterségeket. Az iszlám ajánlotta. A régi arab utálta a kovácsot. A muszlim legenda megtette még Dávid és Salamon királyt is híres fegyverkovácsná. Legalacsonyabban állott a társadalmi rangban: a szövő, az érvágó, a tímár, alacsony a tanító is.

Hozzászólott az arabok ősi kannibalismusának kérdéséhez is. A sémi nyelvekben az assyriban, aramban, syrben, arabban azt, hogy „valakit elrágalmazni” szokásos képpel úgy is mondják: valakinek húsát enni. Számos látszólagos kannibalismus ekkép csak szókép fél-

reértésből ered. De akad azután az endokannibalismusnak (mikor törzstárs a törzstársát eszi) egész sajátságos példája: Szejjid Tadsd ad-din holttestét szétkapdosták, húsát nyelték, hajszeit dinárjával vásárolták. Pedig ez a kannibalismus voltaké csak a proféta iránti tisztelet erőszakos kitörése. Szejjid Tadsd ad-din a proféta ivadéka, húsával a proféta lényé megy át az evők lényébe.

Itt való arról megemlékeznünk, hogy Goldziher prof. számos néprajzi jelenséget maga figyelt meg. Keleti tanulmányúttjai aránylag rövidék, de módfelett eredményesek. Első egyiptomi útjának termékét bírjuk a kairói főiskola leírásában. (Az Iszlám. V. feje.) A második egyiptomi út irodalmi emléke a szentek egyiptomi cultusáról szóló rajz. (Globus 1897). Itt tájfestő emlékek is megújulnak, megelevenednek. De kivált a szentek cultusának egy fajtát állapította meg saját tapasztalatából: a veli mu'assir: a muszlim szentet, aki, ámbár másutt van eltemetve, kivánságát jelzi (mu'assir), hogy bizonyos helyütt tiszteljük. 1873/1874-ben azt is megfigyelhette, hogy szárazság idején a muszlimok fölszólitották a zsidókat és keresztényeket, könyörögjenek ők is esőért. Megfigyelte Egyiptomban, hogy a halottsirató nők intézménye miként áll fenn mindmáig. Lejegyezte és lejegyeztette továbbá az arab gyermekdalokat és utcai énekeket.

De Európában is nyílt tere néprajzi megfigyelésekre. 1895 nyarán mint Landberg-Hallberger gróf vendége a tutzingi kastélyban a két hadramauti arabtól, kiknek a Barszisa-legenda egy változatát köszönjük, a költőihlető dsinnekről is nyert fölvilágosítást: Hadramautban máig él az a hit, hogy a költőket Halila női dsinn ihleti meg. Sőt itthon Budapesten is volt módja megfigyelésekre. Egy héten át itt időzött a Behaismus képviselője Abbász effendi. Budapesten megfigyelte a Gül Baba sírjához zárandokolókat, kiknek vezérlő mondása: hen ziháret, hen sziháret, félig zárandoklás, félig kereskedelem. Budapesten keresték föl az errejáró muszlimok, maga az egyiptomi khedive is.

De ethnographiai ismereteit mégis javarészt az irodalomból merítette. Ennek az irodalomnak buzgó olvasója, s hivatott művelője Néprajzi vonatkozású dolgozatait közlik a hazai folyóiratok közül: A Budapesti Szemle, az Egyetemes Phil. Közlöny, az Ethnographia, a Földrajzi Közlemények, Magyar Nyelv, Magyar Nyelvőr, Magyar Tanügy, Nyelvtudományi Közlemények. A külföldi folyóiratok közül: Academy, Archiv für Religionswissenschaft, Ausland, Deutsche Literaturzeitung, Globus, Der Islam, Monatsschrift für Geschichte u. Wissenschaft des Judentums, Museum (holland), Revue des Études Juives, Revue de l'Histoire des Religions, Revue des Traditions populaires, Theologische Literaturzeitung, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft, Zeitschrift des deutschen Palästinavereins, Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, Zeitschrift für Völkerpsychologie.

Magamra nézve is egészen meglepő összeállítás: ime az ethnographia terén is, amely szinte mellékes munkakörének látszik, mily széles tevékenység s mily mély. Andree sűrűn érintkezik vele a néprajz és földrajz keleti vonatkozásai dolgában, Roscher néprajzi és mythologiai kérdésekben. (Egyik művét a számok jelentőségéről Roscher dedikálta is Goldziher professzornak.) Van rá irodalmi tanuságunk, hogy

egy évtizeddel társulatunk megalakulása előtt tisztán látta annak tudományos föladatait. 1890-ban alakult meg társulatunk, Goldziher prof. pedig már 1881-ben ekkép gondolkodik: „az utolsó években közöttünk is mutatkoztak szép kísérletek arra nézve, hogy az Ipolyinak széles anyaggyűjteménye által megtört út a haladó nyelvészeti és mythologiai ismeretek színvonalán tovább is egyengetessék (Barna Ferdinánd dolgozatai a magyar és ugor hagyományok kapcsolatáról, György Aladár néhány értekezése a magyar népmesékről); népmeséink már is szorgalommal gyűjtettek és a gyűjtemények mindinkább kibővülnek. Úgy hiszem, hogy közönségünknek nagy szellemi nyereséget nyujtana, ha Tudományos Akadémiánk könyvkiadó vállalata az illető sorozat legközelebbi munkájába belevenné Cox munkájának átdolgozását és ennek eszközését oly erőre bízna, mely a magyar népmonda terén való teljes otthonosságot az általános mythologia újabb irodalma körül való tájékozottsággal egyaránt bírja. Mert Cox könyvének pusztá fordítása nem pótolná azt a hézagot, mely betöltésre vár Bele kellene olvasztani mindazon mozzanatokot, melyeket a magyar népmonda az abban fölmutatott általános szempontok megvilágítására nyujt; és erre kétségkívül bő alkalom fog nyílni. Így aztán a magyar népmonda is bele volna egyszersmind illesztve az összehasonlító mondakutatás nagy keretébe.” (Budapesti Szemle. 1881. XXVIII. 35.)

Ime tehát egy évtizeddel a Magyar Néprajzi Társaság megalakulása előtt Goldziher professzor már megszabja az ilyenemű tudományos vállalkozásnak egyik körét, látja a módszerét is, hogy a hazai mesét, mondát az európai folk-lore áramába kell kapcsolni. Nem csoda, hogy Goldziher professzort ott találjuk Hunfalvy Pállal, Kuun Géza gróffal, Hermann Ottóval, Katona Lajossal — csak azokat említjük, kik elköltöztek körünkből — társulatunk alapítóinak sorában. Nem csoda, ha kezdettől fogva mindvégig ott látjuk választmányunkban, egyideig az alelnöki székben, majd pedig tiszteleti tagjaink válogatott körében. A Magyar Néprajzi Társaság méltó maradt önmaga legnemesebb hagyományaihoz, amidőn a hazai tudományos intézetek és egyesületek közt elsőül áldoz Goldziher Ignác professzor nagy emlékének.